

КЫЗЫЛЧЫЛАР, СОҢГУЛДАЛАРГА ШУПТУ КИРЖИИЛИЦЕР

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 104 (16055) ♦ 1998 чылдың ноябрь 28, суббота ♦ АТ САЛГАН ШАҒЫ ♦ Садаp ортээ 1 рубль 50 коп. 20.30

Кышты хүр ажары — аңаа белеткелде

БАЛГАЗЫНГА УЖУРАЖЫЛГА

Ол чыс холумакты баштайгы хорунуң соондарый, кодан-майыктап тургаш, улаштыр чааптарга, Тыванын девискээринде "ак чоорган" кылганнаан. Ынчеп кээрде, мында-ла сан-түнүн ылап тодардыт чадап келгенивисан-менге, адыгуузу азыраан малывыс туржук, амы-тынның албаты чон — бистерге таваржыр ужурулүг бергедээшкенир амыдралчуртталоовыска, ажылуулевиско, аал-ораны-ыста "аалдап" келген. "Кылыкты" кыш эгелээн. Бистиң республикавыс ышкаш, кадыг-дошук агаар-боджукту черивиско оон доржиктыг сактыкымга-даа билдингир.

Маңа бир дугаарында, редакцияны даалгазы-биле соөлгү сургакчылаашкынымда ужурашканым ийи совхоз директорларының менээ берген харыыларын, чугаа-соодундан көргөн-билгеними бижиксеэн ийик мен.

Сүт-баран фермалары кагдынган, кагдынган машина-техника эргижирел-үрелген, төтөгелтеттинген, хуужудулгаже кирген дериг-херекселдер, кажаа-хораа оорлаттынган — шуптузуу үптөп, тонап каапкан, каракка чаржынчыг үедир бо — дээш, "Революциянын чалбыжы" совхозун директору Иван Васильевич дорт, шиттирлери аажы-чаңы-биле, бодунга бүүрүредиг амьдралчы көрүжү-биле уламчылайдыр — Кыш үштү. Бо чылнын тараа база үмүнөн. Россиянын девискээри кааннааш, тараа шөлдер кадып, курган калган. Кара хөрүзүнүг эвес черлер, Саратов облазы, Хаксия, Тыва база кааннаашкына алыскан. Тараа, сизге чедиптестей бээрге, кышты хүр ажары бергедей бээр.

Ол оон ынай чугаазына совхоз амьдралчыларын шалышка орунунга тараа, далган ап, ону саарып, садыглап, идик-хеп-биле хандыртырны, ижер-чинирн үспейн турарын сагындырды.

Держулгалыг директор ашчым болбазырадыр биче бүдүрүлгелери суур төвүнде ажыдып, ажылгалга кирген. Балгазын суурда огород тутпайн турар ө-бүлө чок. Чурттакчы чонунуң мал-маган, да-

гаа-куш өстүреринче соонургалы бөдөн. Кышты хүр ажары дээрге чүгле мал-маганын чидир чокка камгалап алары ол эвес дээрзин бо интернационалды суурнуң чурттакчылары шадган тура думчуунга кертпип ап, ясли-садик, школа назылыг чаш ажы-төлдүн кедер хевин, демир-үжүк, кыдыраажындан эгелээш, кышкы чинжиге, ногаа-чимизинге, одаар ыяш-хөмүрүнге чедир чайгы чылыг үелерде ыяк белеткеп ап чаңчыккан. Мал чемин шыдаар шаа-биле четчелээш, кыштаг-хонаштарже сөөртүп чедирген.

Иван Чувечтин кабинетинге республиканың өске ажыл-айлырларын төлөөлери аргасүме айтырып, артыкшылдын орнажып, садыглажып, барык хүнүн чыгыс келир Мээн барганым хүн Мөнгүн-Тайганын "Мөген-Бүрөн" совхозун директору Ошкү Саар Ооржак Иван Васильевич-биле ужуражылга кылып чедип келген ораар чорана Брак-узактан чорук чогууду чорур директордан мөген бүрөнчилерин үүлө-хөрзөн база соонургал айтырган мен "Мөген-Бүрөн" совхоз 230 хире амьдралчылар. Ажыл-агайда 18.000 хой, 2700 ажыг сарлык, 270 чылгы бар. Хем-Бажында Ак-Хөл-Аксында Базыр-оол Иргит, Суглуг-Сарыг-Ховуда Дандар-оол Иргит-Шышак мурнакчы малчынар арбын. Шалыпчыларын чыл санында шанналга кирип, демделеп турар. Бо чылдын чүстөн 130 хураган алган Б. Б. Иргитти иштидашты дериглиг ө-биле шанаан Келир чылдын эн эки көргүзүлгү малчына суур төвүнге чурттаар бажынын халаска тутуп бээр.

Малчынарнын хандырлыгзы үзүктелбээн. Чыл эгезинден бээр чүгле далганын 68 тоннаны сөөрткен. Бир сөөртүрдө-ле 11 тоннаны калдарчыларга чедидирер. А Балгазыннын дээрбеси урелишкин чокка ажылдаанда, хонукта 4,5 тонна далганын тыртып шыдаар аргалыг Иван Чувеч оон-даа күчүзүндө улул база бир чаа дээрбени садып алыр сагыштыг. Спирт бүдүрү завод тударынче сөмөп ораар күзелди база бар хевирлиг.

Ийи совхоз директорунуң чугаазын деней аарак дыннап орага, Балгазында тараа-

арбын, Мөген-Бүрөнде мал хой, Ошкү-Саар Аракчаевна "Революциянын чалбыжындан" арбай айтырып, ону дугуржуу келген. Кадыр-каскак дагылы черини кижилери саржагылар арбай далганын чикселейн кыңаар, кышкы узун кезеңдерде көже мүнүн чооглап орда, амдангы чагайы кандыг ийик.

48 кодан хойлуг, 22 кодан сарлыктыг, 2 кодан чылгылыг, 3 кодан өшкүлүг "Мөген-Бүрөн" совхоз кыштагына кыңкыне хире-шаа-биле белеткедип кирип, кыштаг-хонаштарынче улул соок дужерини бетинде көжүп чед берген.

Ол оранда оор шупту дендеп барган, Шах ол ийи буттук "бөрүлөр" сарлык, чылгыны кодан-коданы чыгып сүрүп аппаар. Совхоз чылыгынын төндүр оорларын кырында келген.

Мөген-бүрөнчилерин бир аарышкылыг айтыры — бензин, сольрака, кывар-чаар материалдарын өрттеген "өрттеп" турары Мөген-Бүрөн суурга бир кезээ-ле 500 литр сольрака кыпсыр Чырык дээш өрелерин, оон башка амьдралчыларын шалып телевидирни ай санында төлөп берилтерин аргазы бар болуп турарын Ошкү-Саар Аракчаевна чугаалап олурду.

Ажыл-агайык ийи директорнуң чогадыкчы дилээш кинирери моон-даа ынай үр-түннедиг уламчылап, ажыл ишке кады ажылдажылгазы улам ханылаары чугаажок.

МАЛЫ ТОДУГ КЫСТАГЛАР

"Революциянын чалбыжы" совхозка баргаш, директор И. В. Чувечтин хүлээп алгышкынына хур-даа болбай, үнүп көрмө, оон таныштырганы кол экономист О. П. Кудрявцева Балгазын суурда "бут кырында" тургустунган болбазырадылга төптерин тавараш, бодунун ханылап турар адырны учуртуруга арга-дуржулганы чедир болгаш артар кол зоотехник С. О. Монгушка чедире берди.

Дук чүдүргөн амьдралчы нар Оюн-баштак, дыл-домаа-даа иши-хөглүг, үе-шактын үнөзүн чон ажылга өрөөнгө чанчыдыгы улус болду. Баш удур дугуржулга езугаар Черногорскинин дук хүлээп алыр фабриказы-биле бартер кылып, санажылганы чорудуп

турар Кандыг өртөк-биле канчаар садыглажыры саарлыкчыларнын "чажыды" ла ыйнаан.

Кол зоотехник Светлана Ондаровна Монгуш Саян ажыг машина атыркан дораан-на, совхоз контролу кызын ийини кагыт кабина динге кирип, малчы кыш тагларда байдалды, бо адырда хаара туттуган көдээ ишчилерин материалдыг-даа, моральдыг-даа соонургалын күзелди-биле сан-барым-дааларга үндөйлөп, тодаргай чикчектерге чугаалап берди.

Ам бо хүннерге чедир белеткээн мал чемин бир башка оонаштыр санаарга 11,8 центнер болган. Бо көргүзүп чыл эгезинде баш удур санаа түнге четпейн барган. Эгезинде салдырган суурга 16 центнер мал чемин бир башка магадылалтыгга турар ужурул турган. Совхозта сизген белеткээр механизатстантыган зеноно 1250 тонна сизини кезип бөлгөш, малчы коданнарже бода мал фермаларынче сөөртүп чедирген. 1312 тонна ногаан массаның сенажы салдырган 2000 тонна саванын бөлүп сараатпаан.

Балгазынчылар малды сизген, саван-биле чөмгөрүнден ангыда, төп шаңга шикиттинген тараа кулурундан дээрбеге ылгаттынган чарбаны болгаш боттук тараа аймаан мал чөмгөңгө ажылгап, саар инектерге, хаван оолдарына төрүүр хойларга, чаа бызааларга амдангыг хоолдулук кылдыр хайындырып даа берип, нитиниң малын кыштап хүр ажыраарына аргаларын дилеп тып турар.

1338 баш бода малды үш кезекке үскен Владимироваканы Широкий Лоб (Калбак Хавак) деп черде күрүңгө дужаар, садыг-саарылгага кириер семис шыраак шарыларын, кызыр, сувай инектерин тутуп турар. Марачевка фермазында молдурга, казыраларын мөөңүзгө Республикада суралгы Красноярска сүт-баран фермазында кышкы-даа үеде сүт саалдазынын кудулавын турарын кол чылдагааны — сүткүр инектерин ажаалда-хайгааралын билдиги чорудуп, сизген-шириниң, силос-саван аймаанче хүн бүрүнүң доктаамал кичээңгейн салып

келгенинде дизе хөөредиг эвес Ук ферманың саанчылары бо чылдын эрткен он айларында сүт саар планын 114 хуу күүсеткен. Ону санчурагайыг шилчедирге. 870 ажыг тонна сүтүг саган Мурнакчы амьдыг ферма болгаш, барык-ла кижилерүзү шалыгы ажылдап, телептиглерин саанына кирип келген Саанчылар Галина Яндараа, Наталья Чучун, Нина Оюн бир инектен-не 1837 килограмдан өрү сүтү саап алган. Оларнын чедешкенин анык саанчы Чойгаана Оюн, Елена Барунова, бызаа ажаакчызы Людмила Оюн, инек кадарчылары Конгар-оол Ондар, Андрей Бумба, механик Михаил Болитик, техник-семенатор Мария Мендүмей болгаш эскелер-даа улам быжылгап турар.

"Революциянын чалбыжы" совхозка баарга малчы кыштаглар орус аттарлыг боор чүве болду. Совхозтун хоочун малчынары хойжугүбүлениң ээлтери Зоя биле Юрий Монгуштар күстөн 78 хураанын ап койдан-на 4 килограмм дүктү кырганы Олар анык хойжугу Андрей Бумба-биле Нижине Сүрчи деп девискээрге кыштаглар турар Перекок деп черде Юрий Чоолу кадарган коланы хүр кыш ажарына бүүрүлөдиг.

Малы тодуг кыштагларда-даа төп сүт-баран фермазында-даа сула, чарба холумактыг чуданы хайындырып белеткээш, немелде мал чөмгөкүлдер ажылгап турар. Кыштаглаашкыны эки организастаарына кол зоотехник Светлана Монгуш фермалар эргелекчилери, бригадирлер-биле кады улуг мал эмчи Владимир Балчы-оол боттук хөмгөчлерин чай тургузунда кылып чоруткан. Шээр малдын чуулдазын үезинде эрттирип, эм-таң таварынын арга-хоргазын дилеп, калдавырылг аарыларга удур сагындырылгыг ажылды чогуур үезинде ап келген Хур кыштаглашкынын магадылазы — үешаанда белеткеден, бир деминг хөдөлгүнүнөрдөн хамааржыр деп чүбени балгазынчылар амьдралчы туржуу, үдөлгөргө ажил-херектери-биле байдаткаар.

Даңзы САЛЧАК.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

МООН СОҢГААР-ДАА ХҮЛЭЭП АЛЫРЫНГА БЕЛЕН БИС

Хүндүлүг Шериг-оол Дижикович! Бо чылдын ноябрьның каш хонуктарында Соңгу флоттун суг кырынын корабльдеринин эскадра корабльдеринге Силернин республиканың шери комиссарынын оракачы полковник А. Н. Шаповаленко ажылдаш чаныпты. Эскадра корабльдеринин экипажтар коллективтериниң өмүөээнден Силерге чүрөктүн ханызындан байыр чедирип тур бис.

Тыва Республикадан шери албанынче кыйгырткан 80 ажыг кижик Россиянын ШДФ-тин улуг каттыжыш кынырын бирээни болур Соңгу флоттун суг кырынга чоруур корабльдеринде албан эрттирип турар Оларның хойнурузу боттарынын хүлээлгелерин ак сеткилдиг идеккейлиг харысалгалыг күүсөдип тур. Элээн хой

кижилер бедик мергежилдин специалистери апарган. дайынчы техниканы болгаш чөпөктү билдиги, өөредилги башкарып турар. Силернин республикадан келдирткен оолдар эскадраның корабльдерин турар Бракны Соңгу чүктүн Барык климат байдалына эки тааржып аары-аржыкка таварышпайн, корабльдерин дайынчы белен болурун хандырып турлар. Оон ангыда Силернин чаңгыс чер-чурттугаларынын хойнурузу сагылга-чурумнуң хүлээлгезин эки күүсөдир коойлууга дыннагыр кижилер бооп турар 1997—1998 чылдарда Тыва Республикадан келген чаңгыс-даа кижик турар кезээден чөпшээрел чокка чоруп, албанындан ойталап, кем-херек үлгүлөтпезин.

Бо дээрге республиканын шери комиссариаттарынын эргелеп-башкарылганын черде органнынын, ада-

иелерин болгаш өске-даа структураларнын бодам чалуу ажыдарынын түн-нели-дир. Хүндүлүг Шериг-оол Дижикович!

Силернин республикада анык оолдарын шери албанынча эки белеткеп турары дээш Силерге. Тыва Республиканын өске-даа эрге-чагырга органнынын төлөөлекчилеринге өөрүп четтиргенивисти илергейледис. Ада-чуртунга телептик камгалакчыларын ак сеткилдиг болгаш бүүдүштүг Силернин чаңгыс чер-чурттугаларынын эскадра корабльдеринин экипажтар составына моон соңгаар-даа хүлээп алырынга белен бис.

Соңгу флоттун суг кырынын корабльдеринин эскадра командири контр-адмирал Г. РАДЗЕВСКИЙ.

ТР-нин Чазаанда

БҮЗҮРЕ, ЫНЧАЛЗА-ДАА ХЫНА

ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак эркен өөредилге боду маңса турбаан үеде ТР-ниң Чазаанын 1998 чылдын ноябрь 20-де хүлээп алган доктаалын дедир кийгырткан.

Бо доктаалды езугаар Бай Хаак кудумчунда чаа туткан № 107 бажына чурттаар хамаатыларнын даңгызын чазак комиссиязы байдлаан турган Социал бочидиг айтырыгы шийт

пирлээринге демократтыг болурун хандырып сурулга-биле база үч данзын улам тодаралдыр, профвиелдер, аныктар, урулгар, медицина, хоочуннар болгаш өске-даа организастарын төлөөлекчилеринден комиссия кижигинериниң саанын өстүрүр сурулга-биле ындыг шийтпирни Президент хүлээп алган.

Ол ышкаш хоорай чагырга-зынга квартираларны үзүп бээр үндөзүннги азы үндөзүн чөк болуп турарын хынаары.

талаларны, оон ишинде Кызыл хоорай мэриязынын ук бажынын тударына кирген үлүүн чөптүг өөренип көөрү күзөңгү деп, Президент санап турар. Бай-Хаак кудумчунда чаа бажынын квартираларын хувагааны чөптүг болгаш үндөзүннги кылдыган деп чүбөгө Президент бүүрүп турар болгаш "Бүзүрө, ынчалза-даа хына" деп принципти удуртулга болдурган П. САМБУ.

КАДР АППАРАДЫ 80 ХАРЛААН

Россиянын ИХЯ-нын кадр аппарата 80 харлаан. Тыва милициянын кадр аппарата бодунун догунап келген чылдарында Тыва Республиканын иштики херектер килдистерин организастап тургузырынга хой талалыг амьдралчы кылган, кадрларын шийлп алыр, ажылга кириер, кижизидер амьдралчы хандырган, бот-составын профессионал дөңнелин чылдан чылче бедидип келген.

ТАР-нын ИХЯ-зы ССРЭ-нин НКВД-нин составында 1945 чылда кирип турар үеде тыва милицияга 2-ден 9 класс чедир билдигли 42. Чөөн чүктүн ажылыч чоннарынын коммунисттик университетин дооскан 6, НКВД-нин Топшолоканын дооскан 2 болгаш билдиг чок 240 амьдралчы амьдрал турган.

Тыва милициянын догуннап келген үезинде милициянын бүгү органнынын болгаш албанынын амын эде тургузар хөмгөчлерин алган, чаа кезектерин тургускан. Сагыш-сеткили бешкан, моральдыг байдал чедир келген. Чижээ, кезектерде психологтар албан дужаалдарын тургускан. олар милиция кезектеринде социал-психологтуг байдалды өөренип көрүшөөн, иштики херектер органнына амьдрал даар бот-составты шийлп алырынга, четчелээринге боттук дузаны кадып турар. Оон түннелинде кадрларын амьдрал үнер чоруу эвээжеп, социал-психологтуг байдал экижээт.

Албан-хүлээлгени күүсөдир, хоойлу-дурмуң сагыры бижыгып турар бот-составтын сагыш-сеткил болгаш культура денелин бедиле ринге хой чүүлдерин кылган. Бот-тывныгыр уран чүүл көрүлдери, конкурстарын (профессионал мергежилдиг) кезектер аразына спортчу маргылдааларын эрттирип турар ТР-нин ИХЯ-нын спортчулары республика.

Россия академиказын 17. Россиянын ИХЯ-нын дээди болгаш ортумак өөредилге черлерин 118 кижик дооскан, чүге 1998 чылда РФ-тин ИХЯ-нын өөредилге черлеринин 49 доозукчугу бисте амьдрал келген, оларны ителге килдистеринче, участок инспекторларынче амьдралдып чоруткан.

Амгы үеде Россиянын ИХЯ-нын өөредилге черлеринде 313 курсант болгаш дыңнакчы өөренип турар, оларнын 132-зи бот-өөредилгедө Красноярскде милициянын дээди школызынын Кызылда өөредилге-консултация пунктузу үш дугаар чыл амьдралда турар. Милиция амьдралчыларында амьдралдашкан, бот-өөредилге-биле өөренип турар. Чаа хүлээп алган амьдралчылар өөрөдө иштинде ында эртин турар.

ТР-нин ИХЯ-нын өөредилгөвүн болгаш Красноярскде милициянын дээди школызынын өөредилге-консултация пунктузу бижылгазынга, чаа албанынын тургузырынга ТР-нин ИХЯ сайыды, милициянын генерал-майору Сергей Сайын-Белекович Монгуш улуг дузаны чедир келген. Чижээ, кезектерде психологтар албан дужаалдарын тургускан. олар милиция кезектеринде социал-психологтуг байдалды өөренип көрүшөөн, иштики херектер органнына амьдрал даар бот-составты шийлп алырынга, четчелээринге боттук дузаны кадып турар. Оон түннелинде кадрларын амьдрал үнер чоруу эвээжеп, социал-психологтуг байдал экижээт.

Албан-хүлээлгени күүсөдир, хоойлу-дурмуң сагыры бижыгып турар бот-составтын сагыш-сеткил болгаш культура денелин бедиле ринге хой чүүлдерин кылган. Бот-тывныгыр уран чүүл көрүлдери, конкурстарын (профессионал мергежилдиг) кезектер аразына спортчу маргылдааларын эрттирип турар ТР-нин ИХЯ-нын спортчулары республика.

Россия болгаш делегей чергели маргылдааларга доктаамал кирип турар. Само хурешке хоочуннарнын делегей чемпиондалыга генерал-майор С. С.-Б. Монгуш киришкен, делегей чемпиону болган Россияга, АКШ-ка, Италия чык атлетика маргылдааларына милициянын полковник Э. О. Хаажы чемпионнаан. Кик-боксингге Родион Хертек, хостуг хурешке Орлан Монгуш болгаш эскелер-даа Россия, Европа чемпионатарынын шанналдыг черлерин ээлээн.

ТР-нин ИХЯ-нын кожууннарда, хоорайларда эргеледеринин, кезектеринин кадр амьдралчы талазы-биле начальниктерин оракачылары бүүгү кадр болгаш кижизидилге амьдралчы непертеридилчелери болу берген. Чурумнуг болгаш профессионал болурун хандырышкан, оператив-албан соургаларын чедешкенин шийттирлеп турарларга ТесХемде КИХХ-нын кадр амьдралчы талазы-биле начальныгинин оракачызы, милициянын капитаны А. М. Калбажы. Кызыл хоорайда ИХХ-де милициянын подполковниги В. Н. Сидев, кадрларын улуг инспекторлары И. В. Родионова, Л. Ш. Куулар, Г. С. Степанова болгаш эскелер-даа чедешкенин шийттирлеп турар.

Россиянын ИХЯ-нын кадрлар аппаратынын 80 чылын демделеп тура, республиканын иштики херектер органнынын кадр аппараттарынын амьдралчылары оларга дааскан харысалгалы — шийлп алган мергежилдинге, хоойлуга болгаш хамаатыларнын эрге-ажыктарына бердинген болурун хандырып сурулгазын ут-пастар.

В. ПИРЛЕЙ,
ТР-нин ИХЯ-нын КК-нын начальныгинин оракачызы, иштики албанын полковниги.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР

Тыва Республиканың Президентизинин Чадын езугаар өөредилге талазы-биле ачы-хавыгазы болгаш ак сеткилдиг ажылы дээш Тураннын № 1 ортумак школызынын башкыларын шанаан.

"Тыва Республиканын өөредилгезинин алдарлыг амьдралчы" хүндүлүг аттары:

Орус дыл болгаш литература башкызы Юрий Михайлович НЕКРАСОВКА;

Математика башкызы Раиса Самсоновна ШИРНИНАГА тывскан.

Тыва Республиканың Президентизинин Хүндүлөк бижин-биле

Педагогика амьдралчы хоочуну Людмила Михайловна ГАБИТОВАНЫ, педагогика амьдралчы хоочуну Мария Кирилловна МАКЕЕВАНЫ, школа директору Людмила Алексеевна ЛИСИНАНЫ шанаан.

ИНВАЛИДТЕР ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН

Бүгү-делегейнин инвалидтер хүнүнге тураскааткан

ДЕКАДА

декабрь 3-тен 20-ге чедир
Кызыл хоорайга болуп эртер.
Улусчу чогадылга бажынынга

ДЕКАДАНЫҢ БАЙЫРЛЫГ АЖЫДЫШКЫНЫ

декабрь 3-те 14 шакта эгелээр.
Аңаа киржиринче инвалидтерни чалап тур бис.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДАА

Кызылдың эмчи училищезинде СПОРТ ЗАЛЫНГА

Тыва Республиканың хууда команда талазы-биле бирги чери дээш СТОЛ ТЕННИЗИНГЕ

маргылдаа декабрь 4-6 хүннеринде болуп.
Аңаа кожууннарнын, Кызыл болгаш Ак-Довурак хоорайларнын шилиндек командалары киржир.

ДЕКАБРЬ 4-ТЕ — 17 ШАКТАН

ДЕКАБРЬ 5-6-ДА — 10 ШАКТАН ЭГЕЛЭЭР.

ХҮНДУЛУГ НОМЧУК-ЧУЛАРЫВИСКА

"ШЫННЫҢ" 1999 чылда чагыдылгасы бо чылдың декабрь 25-те доостур.

Солунуңарны чагыдып алырынче далажынар, хүндүлүг номчукчулар.

**ТывА РЕСПУБЛИКАНЫҢ
ПРЕЗИДЕНТИЗИ
Ш. Д. ООРЖАККА
ДУК АРЫГЛААР
ФАБРИКАНЫҢ
АЖЫЛЧЫННАРЫНДА**

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижигович!
1996 чылдың апрель айда Силернин болгаш Чазактын улуг деткимчези-биле Кызылга дук арыглаар фабриканы ажылдалга кирген болгай. Ол бүдүрүлгө бисте эн чугула чүг элтерин бирээзи — дүктү арыглап, чуп база оон ынай болбаазырадырынноттотту баазаы болур ужурул турган.

Кыдаттан садып алган дериг-херекселдерни кыска үеде эптеп тургускаш, фабрикага ажылдаар инженер-техниктиг тускай мергежилдик кижилери база дүктү шынар талазы-биле ангылаар, ылгаар специалистерни белеткеп алган турдуvus. Мооң түннелинде фабрика баштайгы продукцияны берип эгелээни. Германияже 20 тонна хире хой дүгүн чугаш чоруткан. Тон даараар фабриканың чагы-биле хой дүгүн база хире-череги-биле чуп турган. Ынчалза-даа дук арыглаар фабриканың ажил-чорудулгазы ам-даа шоолуг шулуваан, харын-даа сандараарынын кырында келген. Фабриканы ажылдалга кирген соонда, ону сан-хөө талазы-биле деткири-биле Тыва Республиканың Чазак аана чээли бээри-биле үш катап доктаалдарны хүлээп алган. Яны-буру чылдагааннар-биле ол доктаалдар күөсеттинмээн. Ол аразында фабриканын мурунда алган чээлилеринин төлээр хуузаазы төнөп, оларны өйшаанда эгидер арга-шинээзи чок болганы-биле оң өрөшүрүзү улгадып-ла турган. Дук садып алырны, ону чуурунга хергелээр яны-буру химикаттар тыптынарныг, шалың, электрэнергия болгаш өске-даа чарыгалдарга хергелээр акша-төгерики тывылбастан.

Күрүнө өнчүзүн харыялар комитеттин саналы-биле Тыва Республиканың Чазак 1997 чылдың июнь 26-да № 284 доктаал-биле кызыгаарлаттынган харысалгалыг "ДУК" нитилелин "РУНО" деп күрүнө бүдүрүлгези кылдыр эле тургускан. "ДУКТҮН" кол эт-хөрөгизин "РУНОГА" дамчыткан. Ындыг-даа болза, "РУНОНУН" чаа удуртулгазы "ДУКТҮН" өске организациаларга өрөзин, ажилдакчыларын шалың төлөвирин, дук садып алган база үндүрүлгө өрөлерин төлээринден ойталап турар.

Устүнде алааныс Чазак доктаалы бо айттыгы талазы-биле Россия Федерациязынын кызыгаарлаттынган харысалгалыг нитилелдер дугайында хоойлузуңга дүшпейн турарын айттыр чугула. Бир бүдүрүлгенин

Тыва Республиканың Президентизинин 1998 чылдың сентябрь 25-те "Политиктиг партиялар болгаш хой-ниити шимчээшкчинеринин удуртукчулары-биле ужуражышкын үезинде кирген саналдарын боттандыра талазы-биле кемчелдерин бадылаар дугайында" айттышкында душтур (дугары № 81-рн, ул ужуражышкын 1998 чылдың сентябрь 11-де болган, айттышкынын 5-ки пунктузу) база "Сан-хөө кризисинин үезинде бир хирегелди и продукцияларынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге өртектер политиканы тургузар дугайында" ТР-нин Чазактын 1998 чылдың сентябрь 11-де хүлээп алган доктаалын күөседире-биле өртектер тургузарын айтырылганыга хамаарышкан харыны Силерге бараалгатывыс, эргим номчуку.

1. Билеттер сатканы болгаш документтер кылганы дээш авиааргышылга агентилери чоңдон ортык чылда акша тырттар эргези бар бе? Хары: Агар транспорту-биле пассажирлер аргышылгазынын тарифтери хостуг болур. Авиабилеттерини сатканы дээш агентиледдин чарыгалдарын авиакомпаниянык керээлерин езугаар компенсация езугаар төлээр. Россиянын федералдыг ужуру чүүл албанын 1997 чылдың июль 22-де "Авиасөөртүлгелерини садар талазы-биле тө-

левирлерин чурумчудар дугайында" 1997 чылдың июль 22-де № 154 дугалыын езугаар авиасөөртүлгелеринин азыр бүдүрүлгелеринин боттары, агентилелери, өске-даа аана хамаарылгалыг организациялар чорудуп болур дээрзин керээге дүштүр чорударын чепшээрээ. Мындаг ачы-дуза чедиргени дээш авиабудурулгө чери чүгө керээ езугаар немелде өртекти тургузул болур. Өске ындаг кандыг-даа чугаа турбас. Агентилелеринин аргышылгалардан немей акша төлөдир дээш чүктүлдери кажан-даа шын эвес, боттанмас.

2. Билеттер бергенде оларны ажаарыңа херектиг ажаарка, чечек болгаш өске-даа чүктүлдери садарын күрүнөден таарыштырыңа хамаарыштыр, ылаңгыа РФ-тин Чазактын 1995 чылдың март 7-де доктаалына хамаарыштыр чүкү чугаалап боор силер? Амгы күштүг бооп турар хоойлукулганы езугаар, үстүнде айткан ачы-дуза чедирилгезин РФ-тин субъектилеринин күөсекчи эргечыгарга органынар боттандыра, ону олар бот-тужуй-ла шитпирлер. Хөөржүдүлгө ачы-дузаның данзын республика, край, областтарнын чыгарылар шитпирлер. Оларны ангылаар берге, улуг дузаалдыг киж-

НАРКОМАНИЯ — социал аарыгларнын бирээзи. Республиканын иштинде, ылаңгыа чамдык аныяктарнын арага-дарже сундугар, яны-буру наркотиктиг бүдүмелдер ажыллаар болгаш боттары-ның-на кадыңга хора чедирип, чашпан-сиген тыртар чоруктарнын көвүдээни нитилелди дүвүредип турар болу берген.

Коргунчуг болгаш айыылдыг бо аарыга алыскан кижилер угаан-бодалын солуду-дадып алгаш, киж дужунге безин кирбес үүлгедиглерни кылып, аналда черге кем чок актыг кижини хилинчекке чедирер.

АНЫЯК-ӨСКЕНГЕ САГЫНАРЫГ
Наркомания — тааланчыг, эки чуртталга эвестир! Ол өмнөттинмес коргунчуг аарыг-дыр! Чамдык кижилер чашпан-сиген чыгаш, ону салдып-саарып тургаш, оң дузазы-биле "байып" алырын бодаар. Шак ындаг "халас" кежик, эки чүвеге чедирбес дээрзин база билип алза эки.

Наркотик "садыгылары" чүве билбес аныяк кижилерни көгүдүн: "...мону шенеп көрөм, сыйкырттып алырмын, дыка эки болур, кончуг эрес кижилер наркотик ажыллаар чор" деп тургаш, шала "кошкак" кижилерни аана өредип, эледиң, олардан акша-төгериң үндүрүп алырын бодаарлар. Ындыгыларны көгүлдезинге алыспай, диним болгаш тура-соруктуг чоруунарын көргүзүп, наркотиктиг бүдүмелдер ажылла-байн, оон камгаланыңар-ла дээр.

Наркотиктер ажылаары-биле чергелешти Россия Федерациясында бөгүнде наркомания аразында СПИД аарыгы база кончуг непертээн. Эртемденерини санап турары-биле алырга, наркоманиядан аарааннарнын үштүн бир кезин ВИЧ халдырыны алган деп магадылап турар.

ВИЧ инфекцияны эмнеп, ону уузуктаар болгаш чок кылдыр күштүг эмнер чок болганда, киж буруз оварынып, өлүмүнү бо аарыгдан камгаланыр чугула.
Чочек ДОҢГАК.

ТААЛАНЧЫГ ЧУРТТАЛГА ЭВЕС-ТИР

Дээрэ көжүп чоруп турар ак булуттар дег, айыыл-халап диргелип келген. Элээн хой аныяк-өскен ол коргунчуг "чакска" чадырыпкан. Ол айыыл-халап — наркомания-дыр, эки тура-биле бодун боду албастадыр-дыр. Чоок-ку чылдарга чедир-ле ол хамчык аарыгнын дугайың даштык чурттардан дамчыткан медээлер таварыштыр чүгө оң сураан динчаан дээрден башка, коргунчуг аарыгны шуут билбес турдуvus. Ам ол "дембээрл" бистин чуртта калбаа-биле непертеп, халдырылгы аарыглар-биле бир демей, чон аразында "сайзырап", тарап эгелээни.

Делегейде эн-не наркомания АКШ-та болуп турар. Ында 12 хардан эгелээш, беш кижинин бирээзи-ле коканин, марихуаныны бир катап албан-биле тыртып, тынып, шензээн болуп турар. А Париже 20 хар чедир назы-

Ноябрь 20-ден декабрь 20-ге чедир республикага СПИД-ке удур демисел айы

Айтырыгны көдүрүп тур

Амгы берге сан-хөө сандараашкынын үезинде ТР-нин Чазак социал камгалалы кошкак пенсионерлер, инвалидтер, хой ажы-толдуг, амьдырал чегей өгбүлелерге улуг сагышты салып, тускай хемчеглерни, доктаалдарны хүлээп ап турары эки-дир. Чүгө оон күөселдезин күөсекчи органынар, тус чер чагыргалары, күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелдер, ачы-буян чедирер төптер чедимчелиг чорудар болза, ажил, амьдыралдыг хөгжүлдө шууд болурун аргаалары бар. Ынчалза-даа бо чүүлүмге амгы үеде аныяк киж, аныяк өг-бүле кандыг байдалда турарын биксидем.

Бистин нитилелдин мидерелинде "Аныяктар — бистин келир үевис" деп бодал башта сиңе берген болгай. А херек кырында бо нарын үеде амьдыралды көрүп чоруп аныяктар кандыг келир үелиг болурул?

Россияда болгаш өске-даа регионнарда дээди болгаш ортумак өөредилге черлери колдуунда төлөвилриг апарган. Оң түннелинде, эртем-билиг чедип алыры аныяк кижиге бергенде келген. Тываның өөредилге черлеринче шыналда туудуп, документ дугаарынын өртек-үнези база улгаткан. Чаа өөредилге

чылында акша-төгериң чок үеде, Тыва Чазак болгаш республиканың эртем, өөредилге харыялар комитеди Тывадан дашкаар база даштыкыда өөренип турар студентилерге улуг дузаны чедирген. База чамдык кожуунарнын тус чер чагыргалары студентилерин Абаканга чедирип, улаштыр-даа айткырап турарлар бар. Эки чүвени эки деп бижир апаар.

Чер-черде ажил-агың талазы-биле чоруп турар кызырылдалар бе?

Чок болза, аныяктар боттарынын кызымаа, чүткүлдү-биле туттунуп келгенер. Ынчалза-даа ол магадыл үер болбаан. Сан-хөө сандараашкыны-даа чуртту хөмө апкан.
Көдээ черлерде байдал оон-даа берге. Мооң мурунда ада-ие оолдарын шериг хүлээлгезинден дестирип турган болза, ам ындаг эвес апарган. Он чыл бурунгаар безин аныяктарны уштап-баштаар оларнын салым-хуузуң сонуураар комсомол организациалары турган болгай. А амгы аныяк киж эртем-билигил, хой сорулгалыг, ажилдаар изиг күөздөй-даа болза, ону херек кырында ким-даа манавайн турар. Ынчангаш чамдык аныяктарнын хол салдына-даа бээри чөп. "Аныяк кадр" деп программаны кожуун

Вилена ООРЖАК.

Келир үевис бе?

Биринчи чуртталга эвес-тир бейн турган бис. амгы үеде наркодиспансерде эмнедип тураларнын назыны 14 хардан 20 хар чедир бооп турар. Ук аарыг кижилерни хажызындан көөрге, коргунчуг-ла, шимчег дивейн оларуар ийикпе азы турар боор, оларнын каарын угши кайнаар-даа көргени билдинмес, кижилерге дорт көрүп албас.

Наркомания деп чоғум чүл ол? "Нарис" — деп сөстү бурунгу грек дылдан окулду-дурга, "ступор" — "чангыс черде доктаап турупкан", "көжүл берген", "шимчевейн баар" дээр уткалыг, угаан-медерел талазы-биле баксырааны ол болур. Наркомания — ол дээрге, наркотик шык, дээштиг суук эмнерге, таблеткаларга шыдажыр аргажок кылдыр чаңчыга бээри-дир. Ол чаңылдан

кижи белен адырлып шыдавас. Наркотикти тып алыр, дээш кандыг-даа херек үүлгедиринден кортпас, ындыр чорук мегелээр, оорлаар, өлдүр-чидирер чорукка чедирер. Ол наркотиктин негелдээ-дир.
Нитилелде наркоманияр кайын тыптып келири? Чылдагааннар элээн хой. Аныяк-өскениң чамдык кезини аас-кежиктиг, тайбын чуртталганы боттарынын шыныч күш-ажылы-биле чедип алырын бодавас. Ажыкты күш-ажыл кылып өөрнемээн, ону кылырын-даа күзөвөс, өөрениринге хончу чок чорук тура-сорук чок болдуруп, чүгө "тениринге", мангыстайчак чуртталгага чедирер. Наркоман, токсикоманнарнын хой нурузу хандырылганы болгаш хайгааралы багай өг-бүлелеринин

уругларынга хамааржыр. Ынчалза-даа үлгелерин дээр, эки санаттын турар өг-бүлелерин уругларын база чок деп болбас.
Амгы үениң төрүттүнүп турар чаштары эртен 30 чылдарын кижилеринин угаан-медерел, төп нерв системанын талазы-биле кошкак, хорадаачал болур. Ада-ие кижинин ажил-агыңы чезе-даа чөп чок болза, уругдарынын кижизилдигезинче сагыш салып, оларнын сеткил-сагыжын билип, чоок харыялааны тудары эргөжок чугула.
Он ангыда, токсикомания деп коргунчуг аарыг химиктиг бүдүмелдер-биле холбашкан болур. Бензин, яны-буру будуктар болгаш ымыраа хоранын албастаже тынып, чытпап, аңгы-аңгы күштүг эмнер аймаан ижер болур.

Бир бүгү чүүлдер организмге улуг үрөгдээшкени болдуруп, өлүмгө чедирер. Ынчангаш бичин уругларга токсикомания аарыг эн-не айыылдыг, чүгө дээр, организмге демир эгиттинмес чүүлдерге чедирер болгаш аарыгны эмнээр бээр дээрзин киж дүрүзү билип алза эки.
Республикада 1998 чылдың бирги кварталынын түннелинде алырга, наркомания болгаш токсикомания талазы-биле сан-чуратайларны көөрге мындаг-дыр: эртен чылын наркоманиядан аарааннарнын саны 54 киж турган болза, бо чылын үш айын алгаш көөрге, оларнын саны 73 болган. Ындыг аарыг кижилерин аразында назы чөп бээр чеди бичи уругун бары дүвүредди болурубас арга чок. Ынчангаш наркомания аарыг "тааланчыг" чуртталга эвес дээрзин, аныяк-өскен билзе эки.
Нина САНЧАЙ.

Специалист харыылап тур

ӨРТЕКТЕР ПОЛИТИКАЗЫНДА БУДУЛГААЗЫНДАРГА ХАМААРЫШТЫР

турда, санажылга дептерлеринин өртээн аңаа кирер бе?
Электрэнергия, ачы-дуза чедирилгези дээш чоңдон немелде телевидири албас. Санажылга дептерлеринин өртээн электрэнергия болгаш ачы-дуза чедирилгези дээш бот-үнеде кирген. Ол дугайын РФ-тин Чазактын 1992 чылдың август 5-те доктаалынын 5-ки пунктузунда айткан.

3. Кижилер мөчөзүнде оларны ажаарыңа херектиг ажаарка, чечек болгаш өске-даа чүктүлдери садарын күрүнөден таарыштырыңа хамаарыштыр, ылаңгыа РФ-тин Чазактын 1995 чылдың март 7-де доктаалына хамаарыштыр чүкү чугаалап боор силер? Амгы күштүг бооп турар хоойлукулганы езугаар, үстүнде айткан ачы-дуза чедирилгезин РФ-тин субъектилеринин күөсекчи эргечыгарга органынар боттандыра, ону олар бот-тужуй-ла шитпирлер. Хөөржүдүлгө ачы-дузаның данзын республика, край, областтарнын чыгарылар шитпирлер. Оларны ангылаар берге, улуг дузаалдыг киж-

бейн турган бис. амгы үеде наркодиспансерде эмнедип тураларнын назыны 14 хардан 20 хар чедир бооп турар. Ук аарыг кижилерни хажызындан көөрге, коргунчуг-ла, шимчег дивейн оларуар ийикпе азы турар боор, оларнын каарын угши кайнаар-даа көргени билдинмес, кижилерге дорт көрүп албас.
Наркомания деп чоғум чүл ол? "Нарис" — деп сөстү бурунгу грек дылдан окулду-дурга, "ступор" — "чангыс черде доктаап турупкан", "көжүл берген", "шимчевейн баар" дээр уткалыг, угаан-медерел талазы-биле баксырааны ол болур. Наркомания — ол дээрге, наркотик шык, дээштиг суук эмнерге, таблеткаларга шыдажыр аргажок кылдыр чаңчыга бээри-дир. Ол чаңылдан

100 грамм, 200 грамм, 1 кг дензилег аш-чем аймаан садарла, садыг организациалары аш-чем өртээн улгатырбас, чиник өртектиг саваларын ажылаар ужурул.

Ооң-биле кады хой-ниитинин чөмөнчелиге чери бодунга бүдүргөн продукцияларны яны-буру хаптарга суккаш, оон иштинде чангыс удаа ажылаар полимер материалдардан стаканнар, тавактар-биле садар болза, оон өртээн продукциянын өртээнде кирип каан турар, садып алычык аана немей төлевир кылбас.

5. Үрүмөктөп садар садыг четкизи чангыс хевирин хлевин бирээзин салааша (хаптааш), өскөзүн хап чока, ийи аңгы өртектер-биле садар болур бе?
РФ-тин Чазактын үстүнде айтканыс № 55 доктаалын езугаар хлев болгаш хлев-булочка аймаан ыялап-ла хаптааш садарын айткан. Хлев болгаш хлев-булочка аймаан хаптааш садар болганда, полимер материалдардан пленка, полиэтилен пакеттерин өртээн продукцияны бот-үнезинге кирген турар. Ону үндүрүп оонара база барындаалаар. Хаптаан

контрольдар органынын санкцияларын ажылаар дугайында шитпирлерин юридиктиг албан черлери доктааткан чуруму езугаар хоумулап болур. Ындыг хоумулады кирген болза артыкка алган хөрөгини маргылдаа чока бөжөктө тырттар, а торагал тырттарын судун шитпирин үнүже түр соксадып болур. Ол дугайын РФ-тин Конституция Сулуун 1996 чылдың декабрь 17-де № 20-П доктаалында айткан, а РФ-тин Конституция Сулуун № 111-О тодарадылгазы аана немелде байдалдыг документ болур.

"Таарыштыр өртектерин болгаш тарифтерин ажылаар чурум талазы-биле күрүнө контролюн дугайында" федералдыг Хоойлуун төлөвилге амгы үеде РФ-тин Федералдыг Хуралынын Күрүнө Думазында кирген, ону РФ-тин Экономика яамыс ажылдап кылган.
7. Чамдык бүдүрүлгелерин, организациаларын дөвискээрине кирери төлевирлиг боорду, өртектерин күрүнө чурумун хажыдып турары ол хөмө бе?
РФ-тин Чазактын 1992 чылдың август 5-те № 55 доктаалын езугаар албан, бүдүрүлгө черлеринин дөвискээрлерин үлгелерин тургузарына, танымал-эрттириге, транспорту айнаар кирерин чурумун дүвүрүп турары продукциянын бот-үнезинде кирген турар.

Юрий КИОНЗЕГЕШ.

ӨӨРҮШКҮ, ААС-КЕЖИК БОЛГАШ АЖЫЛ

Ала-шокар ойнааракта ааткышка Азып каарга, кавайда чаш холун сунуп. Арны чырып, давангайны тулап аар дээр. Аажок хөлзеп, шулунайны өөрүп чыдыр.

Аныак эр тараа тарыар кечим шөлүн Андазынныг шары-биле чарып хүнээш. Аалынга орай кезжээ чанып келгеш. Амырааның арнын көргөш өөрүп ханмас.

Ажы кылгаш могоан оолдуң дыжы ханар. Амырааның ынакшылы ыры ышкаш Салымнын өөрүшкүзү, маңнайы боор, Чараш кыстың хүлүмүрүүн дүжөп удуур.

Кажаа туткан ашак киж ижин дооскаш. Хамык малың онча-меди кажаалап каар. Оорга мал ыт-кушка таварышпаан, Оор-сукка алыспаан дээр өөрүүр.

Даянгыштыг шуваганчы ында-хаая Дашкар үнүп, чырык хүнге таалап орап. Чуртталганың өөрүшкүзүн огду-биле Чугалаагың, эртенен оруун сактып орап.

"Өөрүшкүнү сартык ышкаш дилеп албас, Аас-кежини сартык ышкаш ачултатпас..." — Аас-кежик, өөрүшкү кижилерге Өртээ турбас ажал-биле кады келир.

КЫЙГЫН ДЫЦНАП ЧОР МЕН, ТЫВАМ

Аяс көк дээр хиндиндиге Алдын хүнүм бедип-кээрге, Арга, хову, даг, хем кежир Ава Тыва кый дээр деп боор.

Кадыр Саян, ак-көк Тывам Карак четпес ырак-даа бол, Эткен куштар кыйгын эккээр, Эргим үнүң дыцнап кээр.

Азия төвү бурун Тывам Адап, сурап мени кый де. Оглуң мен дээр ужурум чул, Ол-ла дораан чеде бээр мен.

Бижек КОМБУ.

ХӨРЛЭЭЛЭЙ ААН...

Ыржымга мээң хөңнүм чогул. Аңа көрдө Бистаан чүрээм кударалдан човуруттазын, Булдукталган сеткилимниң доштарындан Муңгак хөңнүг шүлүктөрүм дамдылазын.

Ындың ырыг, сырналган сеткилими ыт-дааш чок ыржым бүрүн ээлэй берзе, Чалың чүрээм чуртталгадан хая көрнүп, Шагжаң хөрээм шажаң дег бусту берзин.

Сайлык МОНГУШ. Ак-Довурак хоорай.

АРЫБЫР АЗЫ ДЕНЗИН ЧИИГЕДИР ДИЗИНЧЕ

Чайгы үеде слива, арбуз дайнапкаш, соксай бээринерин сактынар. А кыжын чүңү колдады чир ийик силер? Ылангыя семис кижилер боданынар! Кышкы үеде арыбар (арган апар) дие, чем чиирин өскерттип чугула. Каш сүмени сактып алынар: ● Арып, дензичерни эвээждей деп боданынар, катчимис болгаш ногаалар—

Солунун аа! ШАВЫМАН КӨРЕМ, ООЛ

Ур көрүшпэн ийи кырган ийи-бирни "чызып" каап, телевизор көрүп орган. Бирээзи орташ: "Караа көскү киж илавылап көрөм, оол, шаанда дом-заакка (эди-чазаар күш-ажыл чери) турумда аажок улуг дурт-сынныг, мөгө-даа эживис турган чүве", арта Сарыг-оол дигир бис, станокка ийи салаазын алыпкан чүве болбазыкпе, "кызыл-дустан" деп дыннаан мен, канчап телевизорда көстү берди— деп айтырган.

ОЛАР ЭРГЕ-ЧАГЫРГАЖЕ ЧҮГЕ ЧҮТКҮҮРЛЕРИЛ?

Делегейниң янзы-бүрү чурттарында аарыг хирезинде-ле үстүү эрге-чагыргаже чүткүп киргеш, элегейниң орач чагырыкчылар эвээш эвес. Оларнын дугайында "Доктор в вашем доме" деп солунга "Аарыг чагырыкчылар клубу" деп эге-биле материалды парласан. Аарыг чагырыкчылар кымнар ол, таныжыр.

Хафез АСАД — 67 харлыг, Сириянын хааны. Бедик албан-дужаала 1970 чылдан бээр саап, ажылдап турар.

АКШ-ка 1933 чылдан 1993 чылга чедир үеде 10 президент солушкан, оларнын 6-зы аарыг болган. Мурундагы Совет Эгизинге Михаил Горбачев көстүп келгичке, аарыг баштыңчалар хөй турганын билди бис. Кыдаттын кызыл императорлары Мао Цзедун болгаш Дэн Сяопин 1949 чылдан 1993 чылга чедир база-ла ылдыртып келгениер.

Эрге-чагырганы эзелд алыр дээс оларнын чүткүлү чүге коосааныл? Рейганы көрээли. 1985 чылда кургулдай рак-биле аарыг бээрге, кестирген, ол хирезинде-ле президентиниң ийи хуусаазын арай боорда эрткен. Бажынын мээзи склерозтан араан, амгы үеде шуут кедерээ.

Францияга Бешки республика үеде үч чуртту ийи аарыг президент — Жорж Аравян. Диабетик. Чүрээ аарыг, чеже-даа баксырап, мооран келген.

Эрге-чагырганы 1979 чылда холга алган Садам Хусейн аржаржак аарыг: психиказы четпес, 1982 чылда англи эмчилерге шинчилерге мунгал-дал-биле арааны илерээ. Баарынын бестери база ыжык. Аарыгларга уду хөй эмнер ишкендинден арыштрайы бешин шуут өскерилген. Ол-ла девискээрде

башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

БАРТААЗЫННЫГ ТООЖУ

(Улаңчызы. Эгези № 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103 "Шында").

Мерген черле орлан-шоова оол болган. Бир хар четпейн чыла-ла, атпаңгырлап турар апарган. Чугазы база үнүп келген. Ол бугу талазы-биле үе-чегелерин ачып турган.

Мерген—мээң эң үнелиг эртинем, ол-даа эвес, харын амы-тынмы. "Партия—бистин үениң угааны, алдары, нууру" деп школага өөредип турган чүве, пуу, ол хей чүведир он, бистин эвес-даа бол, тон дора дээрге, мээң угааным, алдарым, нуурум—мээң Мергеним-дир. "Кижикижиге эш, өңүк" Ол база хурум-дур, хуулаазын бодал.

Чөөн Европаже эглип келгеш, РФ-тин Президентизи Б. Н. Ельцининиң кадзын со-нуургап көрээли. Бистин Президентивистин чүрээ хоочурап аараан. Президент ажлын эгелээринин мурунда Б. Н. Ельцин эмнелге 6 удаа чыткан, оон ийизи дыка аар болган. Ийи чыл бурунгаар оон чүрээни хан дамчыдар беш дамыры кескеш буураары уламчаллап турар, чурттуң хөй сангы айтыржыларын шитпирлээринге дыка шактыктап турары илден.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

Бедик эрге-чагыргаже чүткүр, ол хирезинде ханыларга туттуруп чоруур кижилер эвээш эвес-тир. Оларнын барык шүптүзү боттарың өрү күрдүнеринге ынак бооп турарын статистику база херчилеп турар.

Чехия Республиканың президентизи, 61 харлыг Вацлав Гавел ийи чыл бурунгаар өлөп раган кестирген. Оон келир үеи туманалчак арткан. Чош-шөйүндүз база аарып турар.

Иосиф Павел II бурган башкыны айтпаса хожжок боор. Ваткан ширээзинге 1979 чылда саадапкан бурган башкы дык-ла хилиңчекте-нип чоруур: олче халдаашкыны кылган, хырын органны урелген, улуг дамырлары база. Шөйүндүз рактан, көп-бедри сыган.

"КАРА-КУШТАР"

"Дириг чораан киж и доруу бөрү-даа көөр", (Улустуң чугазы).

Менээ та бузуренер, та бузуренер. Мени дилээң херээрер чок. Мен дөмей-ле тывылбас мен. Ынчалза-даа, чүвени канчап билир, бир эвес эргежок чугула апарза, мен бодум силерни тып алыр мен.

Екатерина КЕНДЕНБИЛЬ.

КЫС ХАЛЫР

Алды-Ишкинде "Кыс-Халыры" деп черниң

НОЯБРЬ 30

ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕН ДИЗИ-БИЛЕ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Каржи ангел", т/с.

17.00 "Каржи ангел", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 Аялганы тып көрөм.

11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.30 "Петербургтун чажыттары", т/с.
12.30 Музыка.

19.05 Участок инспекторларынын 75 чыл оюнда.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

7.25 Мультифильм.
7.35 Бөгүн—Питерде.
7.45 Агаар.

13.05 "Честек-катчыгаш", т/с.
13.35 Сайгарлыкчы Москва.
13.45 Орулгалыг чер.

20.00 Эврика.
20.30 "Бичини хоорайга халап", т/с.
21.20 Саарылгалыг калейдоскоп.

21.30 МЕДЭЭЛЕР.
21.40 "Честек-катчыгаш", т/с.
22.10 Саарылгалыг Москва.

ДЕКАБРЬ 1
ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕН ДИЗИ-БИЛЕ.

16.35 Он алды харга чедир.
17.00 "Каржи ангел", т/с.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.

17.30 "Суурга".
18.00 Компьютер.
18.00 Кичээлдер мурнунда болгаш соонда.

23.45 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35—00.44 Тодаргайы-биле.

6.00 БӨГҮН.
6.15 Хүннүң маадыры.
6.40 Төгүлүг хун.

8.25 Мультифильм.
8.35 Бөгүн—Москвада.
8.50 Чугула айтырылар.

18.30 Дуза.
18.40 Криминал.
19.00 БӨГҮН.

7.50 Коллаж.
ТВ ЦЕНТР
22.00 МЕДЭЭЛЕР.

ДЕКАБРЬ 2
ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕН ДИЗИ-БИЛЕ.

18.15 Аялганы тып көрөм.
18.45 Мында болгаш ам.
19.05 ТЕМА.

13.40 Музыка.
13.55 Шимчевес хөренги санды.

8.15 Агаар.
8.20 Дириг амытаннар дугайында медээлер.

18.30 Дуза.
18.40 Криминал.
19.00 БӨГҮН.

13.35 Сайгарлыкчы Москва.
13.45 Орулгалыг чер.

14.50 "Мария Бонита", т/с.
14.50 Мультифильм.

халап", т/с.
21.20 Саарылгалыг калейдоскоп.

ДЕКАБРЬ 3
ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕН ДИЗИ-БИЛЕ.

18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.15 Чаптанчыг дириг амытаннар.

11.00 МЕДЭЭЛЕР.
11.30 "Петербургтун чажыттары", т/с.

20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 Бир болушкуннун төөгүзү.

7.55 Төгүлүг хун.
8.00 Мен—камгалакчызы мен.

12.55 МЕДЭЭЛЕР.
13.05 "Честек-катчыгаш", т/с.

20.30 "Бичини хоорайга халап", т/с.

21.20 Саарылгалыг калейдоскоп.

ДЕКАБРЬ 4
ОРТ
6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕН ДИЗИ-БИЛЕ.

19.45 Хуулгаазынар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удунар, чаштар!

13.30 Мультифильм.
13.55 Шимчевес хөренги санды.

8.15 Агаар.
8.20 Дириг амытаннар дугайында медээлер.

20.10 "Чазыг кылыр эрге чок", уран-чечен фильм.

14.50 Москваның ярмарказы.
15.05 Мультифильм.

21.40 "Честек-катчыгаш", т/с.

22.10 Саарылгалыг Москва.

ШЫН
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Адмжы Сая, Маадыр-оол Калчан, Алдын-кыс Монгуш, Сергей Хертек, Светлана Балчыр.

КИЛДИСТЕР:
Нитилел-политиктиг килдистер — 3-39-15

АГАР САНЫБЫС: № 4070381040000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнун ораалакчызы — 3-33-91, секретариат—3-36-82

Солун неделяда уш катал үнер.
Хемээли 2 парламал ама.
Тиражы 5996.
Чагы 140.

Солун парлаттынган материалдарнын авторларынын бодалдары редакциянын туружу-биле дүшөйлү барып болур. Айттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, диннадыглары дээш авторлар боттары харылаар

Солун келбейн барганда дараазинда телефоннарже долгаар: 3-14-94, 3-57-92